

Eroine neștiute
Viața cotidiană a femeilor în perioada
comunistă în Polonia, România și RDG
Studii de caz

Editor
Claudia-Florentina Dobre

CUPRINS

Introducere	11
Partea I - Polonia, România și RDG: de la regimurile interbelice la căderea comunismului.....	17
Capitolul 1 - Sfârșitul lumii vechi, începutul erei noi.....	19
1.1. Muncitorii și țărani în perioada interbelică.....	20
1.2. Statutul femeilor înainte de comunism.....	26
1.3. Al Doilea Război Mondial: istorie și memorie.....	28
1.3.1. Pierderile umane: Holocaustul, soldații și civilii	31
1.3.2. Pierderile materiale.....	33
1.3.3. Migrație și deportare.....	36
1.3.4. Războiul femeilor	40
1.4. Lipsurile și raționalizările de după război	43
1.5. Instaurarea comunismului.....	45
1.5. 1. Colectivizare și industrializare	50
1.5. 2. Educație și muncă	55
1.5. 3. Urbanizare și timp liber.....	59
1.6. Femeia și rolurile de gen.....	64
1.6.1. Reprezentarea femeilor în discursul public în primele decenii comuniste	68
Capitolul 2 - Normalizarea	73
2.1. Dezghețul sau "Comunismul de omenie"	73
2.2. Viața urbană între public și privat	79

2.3. Lumea rurală.....	84
2.4. Femeia între viața profesională și treburile domestice.....	87
2.4.1. Politicile publice privind procreerea.....	89
2.5. Educație și muncă.....	94
2.6. Cultură și timp liber.....	98
Capitolul 3 - Sfârșitul: căderea comunismului în Polonia, România și RDG.....	103
3.1. Criza sistemică.....	104
3.2. Supravegherea continuă și rezistența anti-sistem.....	108
3.3. Prăbușirea comunismului.....	116
Partea a II-a - Viața cotidiană a femeilor în perioada comunistă în Polonia, România și RDG: amintiri și experiențe de viață.....	125
Capitolul 4 - Comunismul de zi cu zi al femeilor: Cadrul cercetării.....	127
4.1. Surse și metodologie.....	130
4.2. Direcții de analiză.....	136
Capitolul 5 - Primii ani ai comunismului: modernizarea accelerată.....	139
5.1. Educația și munca.....	139
5.2. Viața de familie: solidaritate și tradiție.....	142
5.3. Abilități feminine.....	151
5.4. Locuința.....	154
Concluzii.....	158
Capitolul 6 - Perioada "Dezghetului": între emancipare și tradiție.....	161
6.1. Educația.....	161

6.2. Munca.....	168
6.3. Viața de familie.....	172
6.4. Timpul Liber.....	177
6.5. Modă și stil.....	181
Concluzii.....	183
Capitolul 7 - Perioada de criză a sistemului.....	187
7.1. Educația și munca.....	188
7.2. Viața de familie.....	193
7.3. Timpul liber.....	197
7.4. Modă și stil.....	201
Concluzii.....	203
Partea a III-a - Studii de caz.....	203
Capitolul 8 - Distrugerea lumii vechi. Familia Pantelimon Chirilă.....	207
Capitolul 9 - "Nu poți gândi viitorul dacă trecutul nu a dispărut".....	223
Capitolul 10 - Viața a trei generații de femei povestită de Danuta Marcinkowska.....	231
Capitolul 11 - Povestea Ewei Kamińska.....	247
Concluzii.....	257
Bibliografie.....	263
Anexe.....	271
Grila de întrebări.....	275
Povestiri de viață și interviuri.....	277
Niculina Bordeianu.....	281
Marysia Lubik.....	293
Mirela Rădulescu.....	300
Halina.....	316

Capitolul 1 Sfârșitul lumii vechi, începutul erei noi

Instalarea comunismului în Europa Centrală și de Est a fost una dintre consecințele celui de-al Doilea Război Mondial. Prezența Armatei Roșii pe un anumit teritoriu a adus cu sine, în cele din urmă, impunerea unui regim satelit controlat de Moscova. "Democrațiile populare", cum mai erau ele numite, au implementat ideologia comunistă elaborată de Lenin și adnotată de Stalin, au preluat modelul sovietic de organizare a statului și a societății, au adoptat legi și reguli noi și au instituit controlul autorităților asupra vieții cetățenilor.

Schimbările aduse de regim, impuse de multe ori cu forța, au terorizat indivizii și comunitățile. Represiunea a făcut numeroase victime și a bulversat pentru totdeauna societatea. Pe de altă parte, noile politici economice, sociale și de gen au îmbunătățit viața a numeroși cetățeni. Sărăcia era o povară în această parte a Europei, iar comunismul a reușit, cel puțin inițial, să aducă speranța unei societăți mai echitabile.

Acest capitol își propune să descrie lumea pe care au găsit-o comuniștii când au venit la putere precum și mecanismele prin care au ajuns să guverneze. Organizarea interbelică precum și consecințele dramatice ale celui de-al Doilea Război Mondial sunt luate în discuție pentru a schița imaginea de ansamblu a lumii moștenite de comuniști. Provocările trecutului au fost însă de multe ori rezolvate pe cale violentă, represivă, forțată, fără cea mai mică atenție acordată individului. Pentru comuniști,

transformarea societății și crearea omului nou erau obiective mai importante decât bunăstarea și viața cetățenilor, comunităților și chiar a națiunii în întregul său.

1.1. Muncitorii și țăranii în perioada interbelică

Muncitorii și țăranii au fost cele două categorii privilegiate de discursul comunist. RDG chiar s-a definit în constituție ca fiind un stat al "muncitorilor și țăranilor". Situația lor fusese precară înainte de Primul Război Mondial în țările analizate de noi și rămăsese dificilă și în perioada interbelică.

Polonia era o țară agricolă înainte de comunism (ca și România de altfel), sărăcia locuitorilor din mediul rural reprezentând o problemă importantă pentru dezvoltarea societății. Fermele mici, mecanizarea agricolă slabă, familiile cu mulți copii și nivelul de trai scăzut legat și de deficitul alimentară sezonier au făcut ca populațiile rurale să continue să trăiască în mod tradițional în comunități bazate pe legături puternice de rudenie, în care individul avea o importanță secundară¹. Majoritatea copiilor din aceste medii, în ciuda obligativității școlii primare, măsură introdusă în Polonia în 1919, termina cel mult clasa a III-a. Lipsa de educație a însemnat și o lipsă de perspective, cei mai mulți copii nereușind să își traseze propriul lor drum în viață, lucrând, de cele mai multe ori,

¹ A. Samsel, "Rodziny potrzebujące wsparcia w II Rzeczypospolitej - jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna" (Familiile care aveau nevoie de sprijin în cea de-a Doua Republică Poloneză - calitatea vieții, implementarea funcțiilor de bază, îngrijirea socială), în *Wychowanie w Rodzinie* (Creșterea familiei), vol VII, 1/2013 (citată în continuare, Agata Samsel, "Rodziny potrzebujące"), p. 240.

alături de părinți în ferme, puțini dintre ei reușind să depășească statutul și condițiile de trai ale acestora.

Majoritatea celor din mediul rural locuia în colibe, în camere mici, umede și întunecate, fără podele². În astfel de condiții era dificilă respectarea regulilor de bază ale igienei. O altă problemă o reprezenta lipsa de îmbrăcăminte adecvată sezonului, în special încălțăminte de iarnă, care limita ieșirile din casă în timpul înghețului, forțând numeroși copii să rămână acasă, petrecându-și tot timpul în camerele mici și aglomerate, pe care adesea le împărțeau cu animalele familiei. Malnutriția, condițiile de locuire precum și lipsa de resurse a sistemului medical au făcut ca mortalitatea copiilor din sate să fie foarte mare, în special în primii ani după naștere³.

Celălalt grup afectat de sărăcie în Polonia interbelică era reprezentat de muncitori și familiile acestora. Acest segment al populației s-a confruntat în toată această perioadă cu condiții de muncă dificile, câștiguri reduse, condiții de trai foarte proaste și o lipsă de îngrijire a copiilor în cazul femeilor care lucrau. Agata Samsel scria că „în ianuarie 1934, industria a angajat aproape 1.200.000 de femei, dintre acestea doar 200.000 și-au putut lăsa copiii la creșă”⁴.

În 1937, „65% din populația urbană trăia în spații supraaglomerate. În cartierele locuite de clasa muncitoare, între 6 și 8 persoane ocupau aceeași cameră⁵. Numeroasele inițiative vizând îmbunătățirea condițiilor de viață ale proletariatului urban și rural, începute în anii 1930 de către

² A. Samsel, "Rodziny potrzebujące", p. 241.

³ D. Jarosz, *Mieszkanie się należy ... Studium z peerelowskich praktyk społecznych* (Apartamentul aparține ... Studiu asupra practicii sociale socialiste), Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Varșovia, 2010, p. 17-23.

⁴ A. Samsel, "Rodziny potrzebujące", p. 244.

⁵ *Ibidem*, p. 242.

instituțiile de stat și asociațiile de într-ajutorare, au avut doar parțial succes fiind oprite de izbucnirea războiului⁶.

Problema sărăciei a fost oarecum diferită în Germania și s-a datorat îndeosebi consecințelor Primului Război Mondial și condițiilor dificile impuse prin Tratatul de la Versailles. Pe lângă faptul că Germania a pierdut o mare parte din teritoriul său, cu o însemnată suprafață agricolă, marea învinsă a războiului a fost obligată să plătească și despăgubiri consistente. Lipsa de produse de bază - pâine, zahăr, carne și legume - devenise ceva banal în acele vremuri. Locuințele insuficiente și prețul ridicat al cărbunelui au dus adesea la un trai în condiții de igienă precare.

În Germania acelor vremuri, se practica așa-numitul „locuit la roșu” (Troddenwohnen), chiriașii care nu-și puteau permite o chirie mare se mutau, pentru o chirie mai mică, într-o clădire atât de nouă încât mortarul era încă umed. Starea locuințelor reprezenta astfel o sursă pentru diferite boli (scorbut, pneumonii, tuberculoză etc.). De multe ori, în spațiul deja impropriu locuirii se înghesuiau multe persoane, uneori împărțind același pat sau dormind în paturi etajate. Heinrich Rudolf Zille, un celebru fotograf, litograf și ilustrator, care s-a născut în 1858 la Radeburg, lângă Dresda, și s-a mutat la Berlin în 1867, a sintetizat într-o frază, citată până în ziua de azi, situația precară a săracilor Germaniei: „Puteti ucide o persoană la fel de bine cu un apartament sau folosind un topor.”⁷

Pe lângă aceste lipsuri, politica monetară a afectat grav populația. Pentru a-și putea plăti datoria de război, de

⁶ *Ibidem*, p. 247-257.

⁷ „Man can mit einer Wohnung einen Menschen genau so gut töten, wie wie mit einer Axt.” Apud D. Rosenbach, *Heinrich Zille. Das graphische Werk*, Hanovra, Edition Rosenbach, 1984, p. 92.

132 de miliarde de mărci aur, Germania a crescut taxele și a emis numeroase bancnote ceea ce a cauzat superinflație. Astfel pe 5 noiembrie 1923, o pâine ajunsese să coste 428 de miliarde de mărci. Pentru a gestiona fenomenul, pe 20 noiembrie 1923 s-a decis ca rata de schimb a mărcii să fie legată de aur⁸. Astfel, într-o singură noapte, stabilizarea mărcii germane a transformat milioane de oameni cu o relativă putere de cumpărare în cerșetori, în timp ce speculanții și-au crescut averile. Consecințele psihologice ale deprecierei valutare din acele zile au fost comparabile cu sentimentul înfrângerii din 1918.

Sărăcia familiilor aparținând muncitorimii, care trăiau la limita supraviețuirii, în anii 1920, contrasta puternic cu scena artistică și culturală caracterizată printr-un stil de viață avangardist, dinamic și chiar excesiv. Sectorul divertismentului s-a dezvoltat încetul cu încetul, la fel și capacitățile de transport, într-o perioadă de mare entuziasm pentru tehnologie. Motocicleta, cel mai popular mijloc de transport în Republica de la Weimar, devenise simbolul independenței și mobilității germanilor.

Mulți tineri aparținând așa-numitei „generații pierdute”, cu o experiență considerabilă în tranșeele din Primul Război Mondial, precum și așa-numita „generație redundantă”, ce s-a manifestat începând cu 1929, s-au confruntat adesea cu situația de a nu-și găsi un loc pe piața muncii supraaglomerate. La începutul anului 1931, aproximativ 5 milioane de persoane din Germania erau înregistrate ca șomeri.⁹ Situația materială precară precum

⁸ R. L. Hetzel, „German Monetary History in the First Half of the Twentieth Century”, în Federal Reserve Bank of Richmond, *Economic Quarterly*, vol 88, no 1/winter 2002, p. 2, 8.

⁹ A. Scriba, „Weimarer Republik. Alltagsleben”, în *Lebendiges Museum Online*, Muzeul Deutsches Marguerches, Berlin, 2014. <https://www.dhm.de>

și diversele frustrări acumulate de germani ca urmare a "sistemului de la Versailles" au dus la venirea la putere a lui Hitler în martie 1933¹⁰.

Începând cu 1933, economia germană a luat avânt, fiind una dintre economiile cu cea mai mare creștere din Europa și din lume în următorii ani¹¹. Promisiunea unei vieți mai bune pentru cetățenii celui de-al treilea Reich a fost considerată, în opinia multor istorici, motivul pentru care națiunea s-a lăsat atrasă de un fals sentiment de securitate, aprobând tacit dictatura nazistă și închizând ochii în fața crimelor sale.

În România Mare, proaspăt creată la 1918, cadrele materiale și sociale de viață erau determinate de o tradiție rurală dominantă dar și de orașe cosmopolite și în plin proces de occidentalizare. Reforma agricolă (din anii 1920) și industrializarea constantă nu au reușit însă să aducă bunăstarea mult dorită. Inegalitățile de tot felul au dominat România vremii¹². Gradul scăzut de alfabetizare (aproximativ 57% în 1930), un număr relativ mare de țărani săraci (18,6% din săteni dețineau mai puțin de un hectar de teren, în timp ce 33,6% dețineau între 3 și 5 hectare)¹³, slaba dezvoltare economică și socială a țării a întârziat impactul tuturor reformelor propuse de autorități.

În timp ce o proporție semnificativă a populației nu reușise să ajungă din urmă modernitatea, iar clasa de mijloc

de/lemo/kapitel/weimarerrepublik/alltagsleben.html, [accesată pe 10.04.2018].

¹⁰ L. Boia, *Die deutsche tragodie, 1914-1945*, Bonn, Shiller Verlag, 2017, p. 95.

¹¹ *Ibidem*, p. 100.

¹² L. Boia, *România, țară de frontieră a Europei*, ediția a IV-a, București, Humanitas, 2016, (citată în continuare L. Boia, România), p. 102-103.

¹³ B. Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Polirom, 2010, p. 229.

era practic inexistentă, cultural, România se afla la egalitate cu Europa de Vest. Multe personalități ale mișcării de avangardă precum Benjamin Fondane, Tristan Tzara, Victor Brauner, Constantin Brâncuși și Eugen Ionescu proveneau din România. Mircea Eliade, viitorul renumit istoric al religiilor, s-a distins ca vârful de lance al acestei mișcări, cunoscută sub numele de „Generația 27”, care îi includea printre alții pe Emil Cioran, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu și Mihail Sebastian.

Domnia autoritară a lui Carol al II-lea în anii 1930 a stimulat dezvoltarea infrastructurii, industriei și capitalului, România reușind să treacă de la o economie de export precum cea de dinainte de 1914 la una centrată pe dezvoltarea resurselor și a pieței interne¹⁴. Totuși, sărăcia populației, mai ales în mediul rural, precum și nivelul scăzut al calității produselor industriale care nu le făceau atractive pentru export, nu ofereau bune premise pentru o dezvoltare durabilă¹⁵. S-au făcut eforturi și în ameliorarea condițiilor de viață, mai ales în orașe, unde a fost dezvoltată infrastructura, s-a creat un sistem de asigurări sociale, s-au stabilit burse pentru elevii și studenții merițoși¹⁶. Totuși, analfabetismul, care rămânea important, forța de muncă preponderent agricolă (77,2% în 1930) și "mediocritatea performanței industriale"¹⁷ au împiedicat România să performeze din punct de vedere economic și social.

¹⁴ *Ibidem*, p. 266.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 272.

¹⁷ *Ibidem*, p. 309.

1.2. Statutul femeilor înainte de comunism

În tradiția patriarhală, în care femeile au trăit în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX în Germania, Polonia și România, accesul la educație și muncă a depins de statutul social al acestora, de evoluțiile din societate și de urmările Primului Război Mondial. Chiar și în perioada interbelică, când mișcările feministe au luat avânt iar legislația a început să se schimbe, emanciparea femeilor a vizat mai degrabă elitele feminine și mai puțin marea masă a femeilor.

Deși femeile au obținut dreptul de a vota în a Doua Republica Poloneză în 1918, totuși, ele aveau nevoie de consimțământul soțului sau al tatălui lor pentru a lucra. Și deși s-au luat unele măsuri pentru sprijinirea femeilor care lucrau, acestea au fost rareori puse în practică¹⁸. De exemplu, în 1924, au fost adoptate legi care prevedeau concedii de maternitate pentru femeile încadrate în muncă, precum și crearea de creșe în fabricile în care lucrau cel puțin 100 de femei. Măsurile acestea au fost însă ignorate, în cele mai multe cazuri. Educația fetelor s-a extins și ea, astfel că în 1939, cele 6 universități din țară înrolau 48 000 de studenți dintre care o treime erau femei¹⁹.

În Republica de la Weimar, femeile au căpătat drepturi electorale în 1918, dar le-au pierdut în 1933. La fel ca și polonezele, nemțoaicele puteau lucra doar cu acceptul

¹⁸ M. Fuszara, "Walka Polek o prawa wyborcze" (Lupta femeilor poloneze pentru drepturile electorale), în E. Zakrzewska-Manterys, W. Pawlik, ed., *O społeczeństwo, moralności i nauce. Miscellanea* (Despre societate, moralitate și știință. Miscellanea), Varșovia, Universitatea din Varșovia, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, 2008, p. 53-71.

¹⁹ A. Zamoyski, *Poland. A History*, Londra, William Collins, 2015, p. 309.

soților sau taților lor. Odată cu venirea la putere a naziștilor, s-a revenit la rolurile tradiționale ale femeilor, fiind promovat cultul mamei. Astfel, începând cu 1939, de Ziua Mamei, femeile cu mulți copii primeau medalii de bronz, argint și aur de la al patrulea copil în sus. Autoritățile celui de-al treilea Reich au restrâns admiterea în universități a femeilor și le-au descurajat să muncească. Situația s-a schimbat doar în timpul războiului când, după înfrângerea de la Stalingrad, femeile au fost chiar forțate să lucreze în industria de război.

În România, statutul juridic al femeii a rămas umilitor până în 1923; femeia fiind considerată minoră în ceea ce privește drepturile sale civile și legale, aflându-se sub autoritatea tatălui, fratelui sau a soțului. Această situație s-a schimbat din punct de vedere legislativ în 1923, când a fost adoptată o nouă Constituție care proclama egalitatea dintre bărbați și femei²⁰ (acest fapt urma să fie pus în practică prin legi organice care au fost însă adoptate mult mai târziu). În 1929, femeile din România au primit dreptul de a vota și a fi alese în consiliile locale, cu unele restricții însă (trebuiau să aibă cel puțin 30 de ani și să fie absolvente de liceu, ceea ce însemna mai puțin de 10% din populația de gen feminin²¹). În 1932, Codul civil a permis femeilor să semneze contracte și să obțină controlul asupra proprietăților lor. Cu toate acestea, tații și soții lor erau cei care le administrau zestrea²². În 1938, noua Constituție

²⁰ Articolul 6 din Constituția României din 1923. I. Muraru, G. Iancu, *Constituțiile României*, ediția a treia, București, Regia Autonomă Monitorul Oficial, 1995, p. 63-64.

²¹ M. Bucur, M. Miroiu, *Nașterea cetățeniei democratice. Femeile și puterea în România modernă*, București, Humanitas, 2019, p. 62.

²² M. Bucur, "The Economics of Citizenship: Gender Regimes and Property Rights in Romania in the 20th Century", în A. Epstein,